

УДК [37 (09) + 930.2] (477) «1872/1917»

Г.В.БОНДАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук
(м.Умань)

**Історіографія проблеми становлення і розвитку реальних училищ
в Україні (1872–1917 рр.)**

У статті розглядається історіографічний огляд проблеми становлення і розвитку реальних училищ в Україні (1872 – 1917 рр.). Автор висвітлює основні питання, які стосуються аналізу джерельної бази становлення і розвитку реальних училищ в Україні. У публікації аналізуються літературні джерела, написані очевидцями подій зазначеного періоду; розглядаються видання радянського періоду, характеризуються дослідження науковців сучасності стосовно даної теми. На основі літературних розвідок визначається ставлення дослідників різних періодів до проблеми розвитку середньої освіти другої половини XIX ст. – початку XX ст. в цілому, і реальної – зокрема.

Ключові слова: джерельна база, історіографія, реальна освіта, реальні училища.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах досить частих змін в системі загальної середньої освіти доцільно звертатися до історичного досвіду, нагромадженого в цій галузі. На наш погляд, у контексті пошуку оптимальних форм, методів і навіть змісту навчання, неабиякий інтерес становить реальна освіта. Основними типами навчальних закладів реальної освіти були реальні гімназії (1864–1872) та реальні училища (1872–1917). За визначеннями «Большой советской энциклопедии» (1955) за загальною редакцією Б.Введенського та «Українського педагогічного словника» (1997) за загальною редакцією С.Гончаренка, «реальне училище – це середній навчальний заклад, у навчальному плані якого більшу увагу приділяли вивченню предметів природничо-математичного циклу, а також іноземним мовам, таким як англійська, німецька, французька, італійська» [8, с.165; 60, с.283].

Формулювання цілей статті... Мета статті – з'ясувати ступінь і періоди досліджуваності проблеми становлення і розвитку реальних училищ в історико-педагогічній літературі, здійснити аналіз джерельної бази.

Виклад основного матеріалу... Реформи, в тому числі і освітні, в середині XIX ст. викликали широкі дискусії навколо проблеми, якою повинна бути загальноосвітня середня школа: класичною чи реальною. Особливо багато публікацій з'явилося в 1860–1864рр., коли обговорювалися проекти статутів у середніх школах (1860, 1862, 1863, 1864рр.). Серед авторів таких публікацій М.Пирогов («О предметах суждений и прений педагогических советов и гильдий» (1860) [43]; «Школа и жизнь» (1860) [45]; «Замечания на отчеты морских учебных заведений» (1860) [41]; «Мысли и замечания о проекте устава училищ, состоящих в ведомстве Министерства народного просвещения» (1860) [42]; «Об уставе новой гимназии, предполагаемой проектом преобразования морских учебных заведений» (1861) [44] та К.Ушинський «Педагогические сочинения Н.И.Пирогова» (1861) [61]. Твори даних авторів дають уявлення про характер дискусій того часу навколо реформування середньої освіти і в тому числі змін у напрямі реальної освіти.

У 1867 р. колишній міністр народної освіти (1862–1866) О.Головнін, написав велику працю «Записки для немногих» [15]. Хоч ці матеріали являють собою передусім спогади, але частина, присвячена реформі середньої освіти 60-х років.

Безпосередньо стосується нашої проблеми промова професора О.Летнікова, прочитана на урочистому акті Імператорського Московського технічного училища і видрукувана окремим виданням під назвою «О системах реального образования» (1871). На відміну від країн Європи в Росії (Україна у зазначений період входила до складу Російської імперії – Г.Б.) надто довго дискутують з приводу того, якій освіті надати перевагу: реальній чи класичній. У дискусіях часто лунає теза, що реальна освіта підриває класичну школу. Таку думку автор вважає безглуздою [37, с.81].

У 1872р. «Журнал министерства народного просвещения» надрукував велику статтю І.Штейнмана «Мнения иностранных педагогов в Северной Германии, Бадене, Виртемберге и Бельгии о проекте устава реальных училищ в России» [64, с.95–115]. Автор відстоював освітні реформи Д.Толстого, наводячи цілий ряд висловлювань іноземних педагогів і вчених, які схвалювали реформи в Росії, зокрема виражали підтримку проекту реальних училищ.

З цілою низкою статей в кінці 60-х – в 70-х рр. на захист класичної гімназії і заперечення реальної гімназії виступив М.Катков – публіцист, видавець часопису «Русский вестник» і головний редактор «Московских ведомостей», які пізніше були видані окремою книгою «Наша учебная

реформа» (1890) [21]. Публікація М.Каткова дає можливість відчутти дух боротьби того часу між прибічниками класичної і реальної освіти, зрозуміти процеси, що супроводжували становлення та розвиток реальних училищ.

У 1890р. в Росії з'явилась праця В.Шродера «Гимназии и реальные училища. Воспитание и обучение». Автор присвячує її методиці викладання окремих предметів, в тому числі і в реальних училищах [63].

У кінці 80-х – на початку 90-х років, коли почало наростати незадоволення освітньою політикою міністра Д.Толстого, посилилася критика класичної освіти. Почали з'являтися публікації, які відкрито вказували на неспроможність освіти дати молоді якісні знання, а також зверталась увага на те, що реальні училища також себе не виправдали і треба повернутися до реформи 1864р., і впроваджувати реальні гімназії. Цікавою в цьому контексті є праця В.Стоюніна «Записки о русской школе», яка була надрукована в «Вестнике Европы» (1881, 1882). Автор вважає, що найкраще в цій ситуації «... звернутися до перегляду Статуту реальних гімназій 1864 року, і відновити його з деякими доповненнями і змінами, викликаними сучасними потребами [58, с.162–163]».

Про стурбованість ситуацією в освіті говорить передова стаття «Журнала Министерства народного просвещения» під назвою «Органический недуг современной гимназии» (1896). Те, що ця стаття з'явилась в офіційному органі Міністерства народної освіти ще й під такою назвою говорить саме за себе: курс міністерства змінився [38].

Важливою для нашого дослідження є аналітична праця А.Масловського «Русская общеобразовательная школа. Мысли отца семейства по поводу предстоящей реформы средней школы» (1900). На його думку, класична гімназія і реальне училище, влаштовані за програмою Д.Толстого, не задовольняють загальноосвітніх потреб молоді й суспільства. Автор вважає, що фундаментом єдиної загальноосвітньої школи, повинні стати рідна мова та живі іноземні мови [29].

Тоді ж з'являється праця І.Андрієвського «Классическое и реальное образование» (1900), у якій автор відстоює принципи класичної освіти і виступає проти єдиної школи [3].

Питанням організації середньої школи присвятив у 1900р. свою працю під назвою «Об основах и организации средней школы» директор народних училищ Вітебської губернії Д.Тихомиров, у якій ґрунтовно проаналізував реформи середньої школи в Росії і за рубежом [59]. На думку Д.Тихомирова, настав час створити одну, єдину середню школу [59, с.59].

Оригінальним документом того часу є доповідна записка попечителя Харківського навчального округу В.Анрепа, представлена у 1900р. міністру народної освіти у зв'язку з реформою середньої освіти. Звертаючись до історії реформування освіти, він схаактеризував реформи С.Уварова (1849) та Д.Толстого (1871) як цілком протилежні: перший відстоював реальний напрям в освіті, другий – класичний.

Історії розвитку середньої школи в Росії була присвячена стаття В.Більбасова «Средняя школа в России тридцать лет назад» (1900), яка дає можливість порівняти різні погляди на розвиток реальної освіти [6].

У 1901р. з'являється праця відомого вченого-хіміка М.Бунге «К вопросу о народном образовании», де він вважає несправедливим приниження ролі реальної освіти. На його думку, «...за сучасного розвитку техніки від виховання вищого технічного закладу і від майбутнього інженера потрібна середня освіта і загальний розвиток ніяк не менший ніж той, що потрібен від майбутнього медика, юриста, вчителя [9, с.12]».

Проти створення єдиної школи виступив у 1901р. С.Рачинський невеликою брошурою «Absit omen (По поводу преобразования средней школы)». Він вважав, що створення єдиної середньої школи нічим не виправдане [47, с.17].

Зовсім іншого погляду дотримується П.Капніст у праці «К вопросу о реорганизации среднего образования» (1901). Аналізуючи недоліки функціонування реальних училищ, П.Капніст пропонує залишити реальні училища, але обов'язково урівняти їх у правах з гімназіями [19, с.107].

У 1902р. до сторіччя діяльності Міністерства народної освіти вийшла велика праця С.Рожественського «Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения», де на матеріалі, що ґрунтується переважно на першоджерелах, викладені факти щодо розвитку освіти, в тому числі і реальної, за столітній період [49]. Автор Є.Синицький в журналі «Вестник воспитания» вмістив великий матеріал під назвою «Из истории министерства народного просвещения» (1903), в основу якого була покладена праця С.Рожественського, додавши свої коментарі та аналіз [54].

Проблемам реформування середньої школи присвятив свою розвідку приват-доцент Т.Локоть «Классицизм и реализм (Основные вопросы реформируемой школы)» (1903). Він звертається до історії розвитку реальної освіти, починаючи з 30–40-х років XIX ст. і намагається довести необхідність відповідно до вимог часу реального напрямку в освіті [25].

Надзвичайно змістовним є дослідження С.Степанова «Обозрение проектов реформы средней

школы в России, преимущественно в последнее шестилетие (1899–1905гг.)» (1907), присвячене аналізу реформ здійснюваних за часів міністрів М.Боголепова, П.Ванновського, В.Глазова, Г.Зенгера та на конкретних документально підтверджених фактах автор розкриває хід реформаційних процесів у вказаний період, що дає можливість вивчити всі його особливості, зокрема в галузі реальної освіти [57].

У 1907р. вийшов друком підручник М.Демкова «Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий», де автор у розділі «Классические и реальные системы образования» простежуючи історію розвитку реальної системи освіти з ХІХ століття, говорить про значення природничих наук, математики та історії в середній школі [16, с.112].

Проблемі реформи середньої школи присвячена і праця О.Гартвіга «Школьная реформа снизу»(1908), у якій автор більше зупиняється на демократизації реформаційних процесів середньої школи, не виділяючи ні реальної, ні класичної. Він бачить її єдиною. Праця О.Гартвіга допомагає об'єктивно оцінити процеси реформи освіти початку ХХ століття [14].

Як важливий документ відтворення епохи початку ХХ століття є для нашого дослідження праця М.Куплетського «Общеобразовательная школа в русском государстве», де автор образно описує стан тогочасної середньої школи, аналізує, що зроблено для загальноосвітньої школи, що треба зробити для вдосконалення навчального процесу [24].

Як бачимо, на початку ХХ ст. з'являються праці, які глибше аналізують освітні процеси в історичній ретроспективі. Крім згаданих уже, до таких належить праця М.Ковалевського «Средняя школа» (1909), де автор аналізує діяльність міністрів Д.Толстого, С.Сабурова, О.Ніколаї та І.Делянова [22, с.170–202].

Життя середньої школи, в неспокійні 1905–1906рр. описує С.Знаменський у книзі «Средняя школа за последние годы. Ученические волнения 1905–1906г. и их значение» (1909). Він вважає, що державна політика в галузі освіти «...була спрямована не на виправлення виявлених під час заворушень недоліків, а на реставрацію старого толстовського режиму» [17, с.132].

Своєрідною хронікою становлення і розвитку середньої освіти в Росії є велика праця І.Альошинцева «История гимназического образования в России (XVIII и XIX века)» (1912). Автор надзвичайно ретельно, описує хід реформування гімназій протягом двох століть, використовуючи при цьому спогади, документи, статті, що надає його праці достовірності [1].

Важлива інформація і цікаві факти подаються в книзі (автор не вказаний) «Краткий исторический обзор хода работ по реформе средней школы Министерства народного просвещения с 1871г.» (1912). У ній крок за кроком простежується діяльність Міністерства народної освіти з 1871 по 1911р. Не дивлячись на те, що переважна більшість матеріалів присвячена класичним гімназіям і досить незначна – реальним училищам, дана праця є важливим джерелом інформації розвитку реальних училищ [23].

Надзвичайно важливою для розвитку педагогічної науки є праця видатного вченого педагога П.Каптерева «История русской педагогики» [20]. Автор подає аналіз розвитку вітчизняної педагогічної думки, починаючи з братських шкіл і до початку ХХст. Окремий розділ присвячується дискусії про класицизм і реалізм.

Починаючи з 1913 по 1917р. публікується цілий ряд праць і статей, автори яких в контексті історії розвитку середньої освіти шукають вихід із кризи, яка охопила школу в цей період. Нові вимоги до освіти, змушували шукати радикальних підходів до реорганізації середньої школи. Останнє знаходить відображення у відповідних працях, зокрема і в працях О.Лотоцького «За родную школу» (1910), С.Ананьїна «Очерки по педагогике средней школы» (1914), О.Мусіна-Пушкіна «Некоторые общие соображения по вопросу о задачах низшего, среднего и высшего образования» (1914); О.Мусіна-Пушкіна «Среднеобразовательная школа в России и ее значение» (1915); В.Науменка «Проект реформы средней школы» (1916); [2; 26; 33; 34; 36]. Для відтворення і розуміння процесів, які відбувалися в реорганізації середньої школи, в т.ч. і реальної, важливими є публікації того часу. До таких належать статті В.Чарнолуського «Законодательная и циркулярная деятельность по вопросам образования в 1914г.» (1914); М.Рубінштейна «К реформе средней школы» (1915); В.Мурзаева «Что нужно нашей школе» (1915); С.Сірополько «Наследство г.Кассо на Украине» (1915); Я.Мамонтова «Современный педагогический индивидуализм и методика законоведения» (1915) та ін. [28; 32; 51; 53; 62].

Післяжовтнева література не дуже багата відомостями про становлення та розвиток реальної освіти: нові часи покликали до життя і нові форми освіти. До важливих праць цього періоду можна віднести «Історію російської соціалістичної педагогіки до Великої Жовтневої революції» Є.Мединського (1938) [30].

У 1950 р. з'являється праця ІІІ.Ганеліна «Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века», яка не дивлячись на політичну заангажованість і класовий підхід до

викладення матеріалу, досить об'єктивно висвітлює історію створення і функціонування реальних училищ в контексті освітніх реформ [13].

Багатою на фактичний матеріал щодо проблем реформування школи є праця В.Смірнова «Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIXв.» (1956). Автор розглядає надзвичайно цікавий період в історії розвитку реальної освіти за часів керування Міністерством народної освіти О.Головніним (I пол. 60-хр.) [156].

У 1976р. з'являється колективна фундаментальна праця за редакцією О.Піскунова «Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX века». Автори аналізують суспільно-педагогічний рух і реформу народної освіти, пояснюють принципи урядової політики в галузі середньої освіти та педагогічної думки народів СРСР у другій половині XIX ст. [39].

Більш об'єктивний характер у висвітленні розвитку середньої школи мають «Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XXв.» за редакцією Е.Дніпрова [40].

У 1994 р. Російська академія наук видала колективну монографію за загальною редакцією С.Сторова «Российское образование: история и современность», в якій здійснюється аналіз тодішніх соціально-педагогічних проблем російської освіти в історичному плані. Ця праця дещо опосередковано торкається проблем реальної освіти, а якщо і торкається їх, то в контексті філософсько-психологічних поглядів таких авторів, як М.Бердяев, К.Победоносцев, В.Розанов, В.Соловйов, П.Флоренський, та ін. [50].

Надзвичайно важливою для нашого дослідження стала праця історика, публіциста, міністра закордонних справ у Тимчасовому уряді (1917) П.Мілюкова «Очерки по истории русской культуры», видана у 1994 р. Автор присвятив цю працю становленню та розвитку освіти, починаючи зі Стародавньої Русі; детально аналізує становище школи в період XIXст., на фактичних документах розкриваючи хід розвитку середньої школи, в тому числі реальної освіти [31].

У 1996р. вийшла праця «Реформы и контрреформы в России» за редакцією В.Ільїна. Автор описує освітні реформи з найдавніших часів до 90-хроків. XXст. Для нас вона становить інтерес, оскільки автор пропонує хронологію розвитку освіти в Російській імперії [48].

Внеском у розвиток української історії педагогіки стала праця «Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933рр.» за загальною редакцією О.Сухомлинської. Це була одна з перших праць, де автори на фактологічному матеріалі здійснили глибокий аналіз побудови початкової і середньої школи безпосередньо в Україні в означений період [35].

У цей же період історії української школи присвятив свою працю «Шкільництво в Україні (1905–1920рр.)» Г.Васькович, охопивши інший період, розкриваючи процеси побудови освіти в Україні [10].

У 1997р. побачили світ спогади міністра народної освіти (1905–1906рр.) І.Толстого, які для нас важливі як історичний документ учасника і очевидця подій розвитку середньої освіти початку XXст. [11].

Проблемам історії середньої освіти присвячені «Очерки истории отечественного образования XIX – XX веков» М.Богуславського (2002), питання національної освіти розглядає Н.Побірченко в монографії «Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття)» (2002) [7; 46].

У 2008р. з'явилися дві монографії, що розглядають проблему розвитку і становлення середньої освіти саме в Україні. Маємо на увазі монографії Л.Березівської «Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті» та Л.Гаєської «Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [5; 12]. Перша, хоч і присвячена XX століттю, проте перший її розділ присвячений спробам реформування шкільної освіти в імперську добу (1899–1917рр.), де автор на широкому фактологічному матеріалі розкриває проекти змін в середній освіті цього періоду, аналізує державно-громадські ініціативи в існуванні школи, зокрема реальних училищ [7]. Автор другої монографії на основі архівних, маловідомих джерел, офіційних документів, наукової літератури висвітлює становлення і розвиток середньої школи в контексті державно-громадського управління освітою [12].

Серед розвідок останнього періоду важливим, на наш погляд, є матеріал М.Майофіс «От идеи «единой Европы» к идее «особого пути»: С.С.Уваров в 1816–1821 годах» (2010). Ця розвідка допомогла по-новому поглянути та оцінити діяльність міністра освіти С.Уварова, що збагатило наше знання для розуміння процесів становлення реальних училищ [27].

Саме до цього періоду належать і дисертаційні дослідження з нашої проблематики, які останнім часом з'явилися в Україні і Росії. Це дисертації З.Саф'янюк «Розвиток теорії і практики реальної освіти на західноукраїнських землях (1849–1939)» (Львів, 2007); І.Синюшиної «Развитие реального образования в России в XIX – начале XX века» (Москва, 2000); Р.Ігнат'євої «Становление

и развитие реального образования в России XIX – начало XX века» (Москва, 2007) [18; 52; 55].

Висновки... Отже, в історіографічному огляді ми представили праці, які прямо чи опосередковано досліджують проблеми становлення і розвитку реальних училищ. На наш погляд, їх можна поділити на такі, що належать до трьох історичних періодів. До *першого періоду* (1857–1917) належать праці, написані в час становлення та функціонування реальних училищ. Це переважно праці, які несуть у собі відбиток того часу, мають більше інформаційний, ніж аналітичний характер і відображають дух своєї епохи. *Другий період* – це період радянський, коли всі праці мали переважно марксистсько-ленінське забарвлення і були ідеологічно витримані. *Третій період* – це часи незалежності України, коли почали з'являтися роботи, незалежні від ідеологічних напруг, коли автори могли не побоюючись ідеологічного тиску висловлювати свої думки, вводити в обіг маловідомі джерела, що забезпечує їхнім дослідженням відповідну достовірність.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення досліджуваної проблеми. Потребують подальшого вивчення такі проблеми, як дослідження структури, змісту реальної освіти другої половини XIX – початку XX століть та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX века) / И. Алешинцев. – СПб.: Изд-е О.Богдановой, 1912. – 346 с.
2. Ананьин С. А. Очерки по педагогике средней школы / С. А. Ананьин // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Ч. 49. – 1914. – С. 56–93.
3. Андреевский И. С. Классическое и реальное образование / И. С. Андреевский. – Глухов: Изд-во И.Шумацкого, 1900. – 52 с.
4. Анреп В. К. Докладная записка попечителя Харьковского учебного округа, представленная в 1900 году господину Министру народного образования / В. К. Анреп. – СПб., 1908. – 33 с.
5. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: [моногр.] / Л. Д. Березівська. – К.: Фенікс, 2008. – 405с.
6. Бильбасов В. Средняя школа в России тридцать лет назад / В. Бильбасов // Русская школа. – № 4. – 1900. – С. 28–49.
7. Богуславский М. В. Очерки истории отечественного образования XIX–XX веков / М. В. Богуславский. – М.: Изд-во Московского Культурологического лицея №1310, 2002. – 96 с.
8. Большая советская энциклопедия / под ред. Б. А. Введенского. – М.: Государственное научное изд-во «Большая советская энциклопедия», 1955. – Т. 36. – 670 с.
9. Бунге Н. А. К вопросу о народном образовании в России / Н. А. Бунге. – К., 1901. – 49 с.
10. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920рр.) / Г. Васькович. – К.: Мандрівець, 1996. – 359 с.
11. Воспоминания Министра народного просвещения графа И. И. Толстого. 31 октября 1905 г. – 24 апреля 1906г. / сост. Л. И. Толстая. – М., 1997. – 336 с.
12. Гаевська Л. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга пол. XIX – поч. XXст.): [моногр.] / Л. А. Гаевська. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – 332 с.
13. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Ш. И. Ганелин. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 302 с.
14. Гартвиг А. Школьная реформа снизу / А. Гартвиг. – М.: Изд-е Т-ва И. Д. Сытина. – 201 с.
15. Головин А. В. Записки для немногих / А. В. Головин; [отв. сост. и научн. ред. Б. Д. Гальперин]. – СПб.: Нестор-История, 2004. – 576 с.
16. Демков М. И. Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий / М. И. Демков. – Ч.1. Основы педагогики, дидактики и методики. – М.: Склад издания в книжном магазине В. В. Думного, 1907. – 312 с.
17. Знаменский С. Средняя школа за последние годы. Ученические волнения 1905–1906г. и их значение / С. Знаменский. – СПб.: Типография Б. Вольфа, 1909. – 294 с.
18. Игнатьева Р. Становление и развитие реального образования в России XIX – начало XX века / Р. Игнатьева. – Москва, 2007. – 174 с.
19. Капнист П. К вопросу о реорганизации среднего образования / П. Капнист. – СПб.: Т-во художественной печати, 1901. – 107 с.
20. Каптерев П. Ф. История русской педагогики / П. Ф. Каптерев // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 50–60.
21. Катков М. Н. Наша учебная реформа с приложениями и с предисловием и примечаниями Льва Поливанова / М. Н. Катков. – М.: Тип-я М.Г.Волчанинова, 1890. – 167 с.
22. Ковалевский М. Н. Средняя школа / М. Н. Ковалевский // История России в XIX веке. Т.7. Ч.3. Эпоха реакции. – СПб.: Тип-я А. и Г.Гранат, 1909. – С. 170–202.
23. Краткий исторический обзор хода работ по реформе средней школы Министерства Народного Просвещения с 1871г. – Петроград, 1915. – 56 с.
24. Куплетский М. А. Общеобразовательная школа в русском государстве / М. А. Куплетский. – СПб., 1908. – 81 с.
25. Локоть Т. Классицизм и реализм (Основные вопросы реформируемой школы) / Т. Локоть. – М.: Тип-я товарищества И. И. Кушнерев и Ко, 1903. – 67 с.
26. Лотоцкий А. За родную школу / А. Лотоцкий. – М.: Тип-я И.И.Кушнерев и Ко, 1916. – 57 с.
27. Маюфис М. От идеи «единой Европ» к идее «особого пути»: С.С.Уваров в 1816–1821 годах / Мария

Маиофис ; под. ред. Эмиля Панка. – М. : Три квадрата, 2010. – 324 с.

28. Мамонтов Я. Современный педагогический индивидуализм и методика законовещения / Я. Мамонтов // Школа и жизнь. – 1915. – № 30. – С. 727–736.

29. Масловский А. Ф. Русская общеобразовательная школа. Мысли отца семейства по поводу предстоящей реформы средней школы / А. Ф. Масловский. – СПб., 1900. – 275 с.

30. Мединський Є. М. Історія російської педагогіки до Великої Жовтневої Соціалістичної революції / Є. М. Мединський. – К.-Х. : Радянська школа, 1938. – 463 с.

31. Милуков П. Н. Очерки по истории русской культуры : в 3 т. Т.2. Ч.2. / П. Н. Милуков. – М. : Издательская группа Прогресс и культура, 1994. – 496 с.

32. Мурзаев В. Что нужно нашей школе / В. Мурзаев // Школа и жизнь. – 1915. – № 26. – С. 631–634.

33. Мусин-Пушкин А. А. Некоторые общие соображения по вопросу о задачах низшего, среднего и высшего образования / А. А. Мусин-Пушкин. – СПб. : Тип-я главного управления уделов, 1914. – 28 с.

34. Мусин-Пушкин А. А. Среднеобразовательная школа в России и ее значение / А. А. Мусин-Пушкин. – Петроград : Тип-я главного управления уделов, 1915. – 163 с.

35. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933рр. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.

36. Науменко В. Проект реформы средней школы / В. Науменко // Вестник Европы. – 1916. – № 8. – С. 261–291.

37. О системах реального образования. Речь профессора А. В. Летникова, читанная на годовичном акте Императорского Московского технического училища в 1871 году. – М. : Тип-я А.И.Машметова и Ко, 1871. – 125 с.

38. Органический недуг современной гимназии // Журнал Министерства Народного Просвещения. – май, 1896. – С. 1–36.

39. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (вторая половина XIX века) / [отв. ред. А. И. Пискунов]. – М. : Педагогика, 1976. – 600 с.

40. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XXв. / [отв. ред. Э. Д. Днепров]. – М. : Педагогика, 1991. – 449 с.

41. Пирогов Н. И. Замечания на отчеты морских учебных заведений / М. И. Пирогов // Сочинения Н.И.Пирогова. Т.1. – СПб. : Тип-я М.М.Стасюлевича, 1900. – С. 300–312.

42. Пирогов Н. И. Мысли и замечания о проекте устава училищ, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения / Н. И. Пирогов // Сочинения Н. И. Пирогова. Т.1. – СПб. : Тип-я М.М.Стасюлевича, 1900. – С.313–344.

43. Пирогов Н.И. О предметах суждений и прений педагогических советов и гильдий / М.И.Пирогов // Сочинения Н.И.Пирогова. Т.1. – СПб. : Тип-я М.М.Стасюлевича, 1900. – С.271–279.

44. Пирогов Н.И. Об уставе новой гимназии, предполагаемой проектом преобразования морских учебных заведений / М.И.Пирогов // Сочинения Н.И.Пирогова. Т.1. – СПб. : Тип-я М.М.Стасюлевича, 1900. – С. 392–410.

45. Пирогов Н. И. Школа и жизнь / Н. И. Пирогов // Сочинения Н.И.Пирогова. Т.1. – СПб. : Тип-я М. М. Стасюлевича, 1900. – С. 280–295.

46. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття) :[моногр.] / Н. С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2002. – 331 с.

47. Рачинский С. А. Absit omen (По поводу преобразования средней школы) / С. А. Рачинский. – СПб. : Тип-я Т-во художественной печати, 1901. – 17 с.

48. Реформы и контрреформы в России / под ред. В. В. Ильина. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 400 с.

49. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Мин. Нар. Прос., 1902. – 785 с.

50. Российское образование: история и современность / под ред. С. Ф. Егорова. – М. : ИТП и МИО РАО, 1994. – 253 с.

51. Рубинштейн М. М. К реформе средней школы / М. М. Рубинштейн // Школа и жизнь. – 1915. – № 19. – С. 467–471.

52. Саф'янюк З. Розвиток теорії і практики реальної освіти на західноукраїнських землях (1849–1939) / З. Саф'янюк. – Львів, 2007.

53. Серополко С. Наследство г.Кассо на Украине / С. Серополко // Украинская жизнь. – 1915. – № 2. – С. 16–19.

54. Синицкий Е. Из истории министерства народного просвещения / Е. Синицкий // Вестник воспитания. – 1903. – № 6. – С. 73–110 ; № 7. – С. 37–66.

55. Синюшина И. В. Развитие реального образования в России в XIX – начале XX века : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Синюшина Ирина Викторовна. – М., 2000. – 156 с.

56. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIXв. / В. З. Смирнов. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1956. – 312 с.

57. Степанов С. Обзорение проектов реформы средней школы в России, преимущественно в последнее шестилетие (1899–1905гг.) / С. Степанов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 7. – С. 73–122.

58. Стоюнин В. Я. Избранные педагогические сочинения / В. Я.Стоюнин ; под ред. Н. А. Константинова. – М. : Изд-во Академии пед. наук, 1954. – 254 с.

59. Тихомиров Д. Об основах и организации средней школы / Д. Тихомиров. – СПб. : Изд-во С-Петербургского книжного склада М. Залшупина, 1900. – С. 59.

60. Український педагогічний словник / за ред. С. У. Гончаренка. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

61. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М. І. Пирогова / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. Т.1. / ред. кол. В. М. Стольцов (голова) та ін. ; пер. з рос. – К. : Рад. школа, 1983. – С. 134–181.
62. Чарнолуцкий В. Законодательная и циркулярная деятельность по вопросам образования в 1914г. / В. Чарнолуцкий // Школа и жизнь. – 1915. – № 1. – С. 7–15.
63. Шродер В. Гимназии и реальные училища. Воспитание и обучение / В. Шродер. – Ревель : Тип-я Г.Матизена, 1890. – 472 с.
64. Штейнман И. Мнения иностранных педагогов в Северной Германии, Бадене, Виртемберге и Бельгии о проекте устава реальных училищ в России / И. Штейнман // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1872. – январь, Ч. CLIX. – С. 95–115.

Аннотация

Г.В.Бондаренко

Историография проблемы становления и развития реальных училищ в Украине (1872-1917 гг.)

В статье рассматривается историографический обзор проблемы становления и развития реальных училищ в Украине (1872 – 1917 гг.). Автор освещает основные вопросы, которые касаются анализа литературной базы становления и развития реальных училищ в Украине. В публикации анализируются литературные источники, написанные очевидцами событий отмеченного периода; рассматриваются издания советского периода, характеризуются исследования научных работников современности относительно данной темы. На основании литературных поисков определяется отношение исследователей разных периодов к проблеме развития среднего образования второй половины XIX в. – начала XX в. в целом, и реального – в частности.

Ключевые слова: литературная база, историография, реальное образование, реальные училища.

Summary

H.V.Bondarenko

The Historiography Review of Problem of Settling and Development of Real Schools in Ukraine (1872 - 1917)

In the article the historiography review of problem of settling and development of the real schools in Ukraine (1872 – 1917) is examined. The author lights up basic questions, which touch the analysis of literary base of settling and development of the real schools in Ukraine. Literary sources, written by the eyewitnesses of events of the noted period, are analyzed in the publication; editions of soviet period are examined, researches of contemporary scholars are characterized in relation to this theme. On the basis of literary searches, attitude of researchers of different periods is determined toward the problem of development of secondary education of the second half of the 19th century – beginning of 20th century on the whole, and real education – in particular.

Key words: literary base, historiography, real education, real schools.

Дата надходження статті: «9» жовтня 2013 р.

УДК 373.5 : 2-7 (091)

С.Б.БРИЧОК,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Рівне)

Журнал «Церковно-приходская школа» як історико-педагогічне джерело вивчення діяльності церковнопарафіяльних шкіл (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті аналізується журнал «Церковно-приходская школа» як одне з важливих джерел історико-педагогічного дослідження. Розглядаються особливості відображення розвитку педагогічних ідей досліджуваного періоду, прослідковується динаміка освітніх процесів, їх спрямованість, роль педагогічної теорії та пріоритетні напрями педагогічних досліджень кінця XIX – початку XX ст. На основі аналізу матеріалів журналу «Церковно-приходская школа» зроблено висновок, що церковнопарафіяльні школи були важливим елементом народної початкової освіти, працювали за єдиними програмами, мали досить чітку систему викладання предметів. Журнал Св.Синоду «Церковно-приходская школа» сприяв формуванню педагогічної майстерності вчителів церковнопарафіяльних шкіл, був своєрідним навчально-методичним посібником, трибуною обміну досвідом творчих вчителів.

Ключові слова: історія педагогіки, історико-педагогічне джерело, журнал «Церковно-приходская школа», церковнопарафіяльна школа.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Ні одне історико-педагогічне дослідження не може обійтися без вивчення джерельної бази, оскільки історія педагогіки вивчає педагогічні явища минулого і базується на аналізі широкого кола історико-педагогічних джерел, які, за визначенням М.Анісова, характеризуються безпосередністю відображення людської діяльності (у нашому випадку